

Marx - hitti ja myytti

Alex Callinicos

Karl Marx, oltuaan suurimman osan 90-lukua hyödyttömäksi ajateltu, on palannut muotiin. Viime vuoden aikana sellaisten hallitsevan luokan äänenkannattajien kommentaattorit, kuten Financial Times ja New Yorker, ovat julkaisseet kirjoituksia, joissa Marxin ajatusten ajankohtaisuus nykymaailmalle on myönnetty. Harvoin menee viikkoa, ettei Guardian -lehden taloussivuilla viitattaisi ainakin kerran Marxin kapitalismikritiikkiin.

Ja onhan niin, kuten Bill Clinton tunnetusti asian esitti, että "se on talous, torvi", mikä selittää Marxin maineen palautuksen. Kun maailman kapitalismi näytti voittaneet 90-luvun alkupuolella, Marxista ei piitattu. Nyt kun maailman talous on yhä enemmän syvissä vaikeuksissa, hänen teoksistaan pyyhitään jälleen pölyjä.

Tässä paluussa on kuitenkin monella tavalla vähemmän kuin luulisi. Huolimatta suuremmasta arvonnasta ja huomiosta, jolla hän nyt kohdellaan, hänen ajattelunsa olemusta väheksytään silti laajalti. Niinpä Guardian -lehden Victor Keegan kirjoitti tammikuun alussa, että hän haluaisi käydä kahdenkeskisen keskustelun Marxin kanssa, mutta jatkoi sitten: "Mikä Marxia olisi todella hämmästyttänyt, on markkinajärjestelmän sitkeys sen selvittyä jälleen yhdestä kriisistä."

Tällaisen, todellisuudessa hyvin hylkäävän Marxiin viittaamisen takana on joukko hyvin sitkeitä myyttejä hänen ajattelunsa luonteesta. Mitkään niistä eivät ole uusia – useimmat ovat hänen ensimmäisten arvostelijoidensa muotoiluja sata vuotta sitten. Koulutusjärjestelmä ja joukkotiedotusvälineet, etenkin korkeammassa, sofistikoituneimpana pidetyssä muodossaan, ovat ne säilyttäneet. Ne ovat, kuten sanon, myyttejä – ne siis esittävät väärin Marxin ajattelun todellisen sisällön. Tässä ovat viisi juurtuneinta.

Ensimmäinen myytti: Viktoriaaninen luokkakäsitys

Kommunistisesta manifestistaan lähtien Marx esittää kapitalistisen yhteiskunnan jakautuneena pieneen kapitalistien vähemmistöön, jonka käsiin kaikki taloudellinen valta on keskittynyt, ja laajaan työläisten enemmistöön, jonka työstä järjestelmä on riippuvainen. Mutta, sanovat lukuisat sosiologit, nyky-yhteiskunta ei sovi tähän kuvaan. Monet ihmiset, ainakin Britannian kaltaisissa maissa, ovat keskiluokkaa, tekevät valkokaulustyötä palveluteollisuudessa, eivätkä siis raada viktoriaanisissa tehtaissa.

Tämä arvostelu perustuu Marxin luokkakäsitteen täydelliseen väärinymmärtämiseen. Hänelle luokkaa ei määritä ihmisen elämäntapa tai ammatti, tai tietyissä rajoissa edes ihmisten tulot. Yksilön luokka-asema riippuu hänen suhteestaan tuotantovälineisiin. Nämä ovat tuotannolliset voimavarat – maa, rakennukset ja koneet – ilman niitä minkäänlainen taloudellinen toiminta ei olisi mahdollista.

Työläiset eivät pääse käsiksi tuotannollisiin voimavaroihin – tärkeänä poikkeuksena on heidän työvoimansa, heidän kykynsä tehdä työtä. Elääkseen heidän on myytävä tätä työvoimaansa kapitalisteille, joiden vauraus antaa heille mahdollisuuden kontrolloida tuotantovälineitä. Työläisten huono neuvotteluasema suhteessa omistajiin merkitsee, että he myyvät työvoimansa epäedullisin ehdoin. He tekevät työtä johtajien ja omistajien tiukan valvonnan alla vastineeksi palkoista, jotka antavat omistajille mahdollisuuden saada voittoa heidän työstään.

Luokka on Marxille siten yhteiskunnallinen suhde. Ollakseen työläinen hänen määritelmänsä mukaan voi tehdä työtä toimistossa, supermarketissa tai sairaalassa, tehtaan sijaan. Voi olla

valkokaulustöissä tai voi auttaa tuottamaan palveluita – esimerkiksi vaikka opettamalla lapsia tai tarjoilemalla hampurilaisia – sen sijaan että tuottaisi aineellisia hyödykkeitä. Tämän määritelmän mukaan siis suuri enemmistö työvoimasta Britannian tapaisissa maissa on työläisiä – ja mielipidetiedustelut osoittavatkin, että, sosiologien harmiksi, enemmistö pitää johdonmukaisesti itseään työväenluokkaan kuuluvana.

Toinen myytti: Rautainen palkkalaki

Marxia syytetään edelleen siitä, että hän uskoo työväenluokan kapitalismin kehittyessä köyhtyvän yhä enemmän. Tätä on joskus kutsuttu hänen ennustukseksi massojen "etenevästä kurjistumisesta". Mutta koska reaalitypalkat ovat kehittyneissä kapitalistisissa maissa nousseet oleellisesti kuluneiden noin sadan vuoden aikana, Marxin varmastikin osoitettu olleen väärässä.

Tämä on hämmästyttävää Marxin ajatusten vääristelyä. "Rautainen palkkalaki", jonka mukaan reaalitypalkat eivät voisi nousta fyysisen toimeentulon suoranaisten minimin yläpuolelle, oli yksi oikeaoppisen kapitalismin kannattavan taloustieteen opinkappaleista 1800-luvulla. Se perustui Thomas Malthusin väestöteoriaan, jonka mukaan väestö pyrkii kasvamaan paljon nopeammin kuin ruoantuotanto. Palkkojen nousu toimeentulorajan yli kiihittäisi tämän teorian mukaan väestönkasvua ja aiheuttaisi siten joukkoköyhtymistä.

Marx ei suinkaan hyväksynyt tätä teoriaa, vaan hyökkäsi kiivaasti sitä vastaan ja yritti saada sosialisteja olemaan hyväksymästä sitä. Teoksessa Työpalkka, hinta ja voitto hän hyökkäsi utopistisocialisti Robert Owenin seuraajan näkemystä vastaan, että 'rautainen palkkalaki' merkitsisi, etteivät ammattiliitot voisi koskaan parantaa työläisten ehtoja. Marx osoitti, että tuotteen jakaminen työn ja pääoman välillä riippui kahden osapuolen voimatasapainosta, ja siten luokkataistelusta.

Mikä on totta, on että Marx teki eron absoluuttisen ja suhteellisen kurjistumisen välillä. Reaalitypalkat nousevat, mutta työn tuotteen se osa, jonka työläiset saavat, saattaa samanaikaisesti vähentyä verrattuna siihen osaan, jonka omistajat ottavat voittona. Jos työläisten työstä tulee tuottavampaa, heidän elintasonsa saattaa nousta, mutta he ovat silti riistetympiä, koska omistajat saavat heistä enemmän voittoja.

Marx sanoi myös, että ammattiliittojen saavutettavissa oleville uudistuksille on rajansa. Omistajien tuotantovälineiden kontrolli merkitsee, että he voivat heikentää työläisten neuvotteluvoimaa erottamalla heitä. Näin tapahtuu lamojen aikana. Korkeampi työttömyys pakottaa ne työläiset, joilla vielä työtä on, hyväksymään työtahdin nopeuttamisen, alhaisemmat palkat ja huonommat työhhdot. Kuluneiden 25 vuoden talouskriisin aikana reaalitypalkat Yhdysvalloissa, maailman rikkaimmassa maassa, ovat laskeneet huomattavasti. Tämä tuskin tarkoittaa sitä, että Marx olisi ollut väärässä.

Kolmas myytti: Väistämätön talousromahdus

Mutta, sanovat arvostelijat, eikö Marx väittänyt, että kapitalismi väistämättä romahtaisi taloudellisten ristiriitojensa vuoksi? Ja koska mitään kapitalismin romahdusta ei ole tapahtunut, eikö Marxin varmastikin olla taas osoitettu olleen väärässä?

Marx todella kehittää talouskriisin teoriaa suuressa teoksessaan Pääoma. Kauan ennen taloustieteilijä Maynard Keynesiä hän romutti ajatuksen – vielä keskeisen valtavirran taloustieteelle ja tänään Gordon Brownin toittotaman – että kunnolla organisoitu markkinatalous saavuttaa väistämättä tasapainon, jossa kaikkia sen voimavaroja käytetään täysin. Hän osoittaa edelleen, että on olemassa syvällä istuvia voimia, jotka ajavat kapitalismin kohtia kriisejä.

Tärkein niistä on voiton suhdeluvun alenemistendensi. Voiton suhdeluku – tuotto, jonka kapitalistit saavat sijoituksistaan – on kapitalistisen talouden menestyksen päämittari. Mutta omistajat ovat sisäisesti jakautunut luokka – he kilpailevat keskenään, pyrkien jokainen saamaan suuremman osan voitoista, jotka he ovat puristaneet työläisistä.

Yksittäiset kapitalistit investoivat parempiin tuotantomenetelmiin saadakseen suuremman osuuden markkinoista. Heidän kilpailijoidensa on pakko seurata heitä selvitäkseen. Sen seurauksensa investoinnit – erityisesti koneisiin – kasvavat nopeammin kuin työvoima. Mutta näiden työläisten työ on voittojen lähde. Voittomassa siis kasvaa hitaammin kuin investointimassa, ja siten voiton suhdeluku laskee. Kun yleinen voiton suhdeluku laskee tietyn pisteen alle, uudet investoinnit lakkaavat ja talous joutuu kriisiin.

On kuitenkin vain suuntaus, että voiton suhdeluku laskee. Marx luettelee “vastasyitä” jotka auttavat kääntämään voittosuhdetta takaisin ylöspäin. Hän sanookin, että “samat syyt, jotka aiheuttavat yleisen voiton suhdeluvun laskun, saavat aikaan vastavaikutuksia, jotka ehkäisevät ja hidastavat tätä laskua sekä osittain lamauttavat sen.” Tärkein näistä ovat kriisit itse.

Taluskriisien aikana yrityksiä joutuu vararikkoon ja niiden omaisuus myydään halvalla. Tämä vähentää pääoman kokonaismäärää taloudessa. Samaan aikaan, kuten olemme nähneet, työläiset joutuvat työttömyyden piiskan alla hyväksymään lisääntyneen riiston. Nämä voimat auttavat palauttamaan voiton suhdeluvun tasolle, jolla investoinnit ja siten kasvu alkavat jälleen.

Siksi, kuten Marx totesi, “pysyviä kriisejä ei ole”. Vaihtelut voiton suhdeluvussa johtavat kapitalismin läpi nousu- ja laskukausien syklin, jota Marx analysoi yhtenä ensimmäisistä. Laskuvaiheet tässä “suhdannevaihtelussa” aiheuttavat työläisille suurta kärsimystä. Kun järjestelmä on kriisissä, luokkataistelu käy katkerammaksi ja kovemmaksi. Tästä polarisoitumisesta voi nousta työväenluokka, joka on poliittisesti päättänyt kaataa kapitalismin. Mutta se ei tarkoita, että kapitalismi välttämättä romahtaisi taloudellisesti.

Neljäs myytti: Taloudellinen determinismi

Tämä Marxin talousteorian väristelmä on osa laajempaa hänen ajatustensa virheellistä tulkintaa. Hänet kuvataan liian usein taloudelliseksi deterministiksi, joka uskoi, että historian muutos on väistämätön tulos tuotantovoimien kehityksestä. Erityisesti häntä syytetään siitä, että hän olisi uskonut sosialismin itsensä olevan väistämättömyys.

Marxilaisessa perinteessä on varmasti juonne – etenkin väittelyissä, joita käytiin Marxin kuoleman jälkeen toiseen internationaaliin liittyneiden puolueiden parissa – joissa katsottiin, että historia kehittyy väistämättömien taloudellisten lakien mukaisesti. Mutta huolimatta Marxin satunnaisesta muotoilusta, joka antaa tuolle näkemykselle tukea, hänen ajattelunsa päävoima on aivan toisenlainen.

“Ihmiset tekevät itse historiaansa, mutta he eivät tee sitä mielensä mukaan, ” Marx kirjoitti tunnetusti, “he eivät tee sitä omavalintaisissa, vaan välittömästi olemassa olevissa, annetuissa ja perinnöksi jääneissä olosuhteissa.” Tämä antaa ymmärtää, että ihmisolennot todella ovat aineellisten olojensa rajoittamia, mutta että nuo rajoitukset eivät vie heiltä valintaa tai aloitetta.

Ja Kommunistisessa manifestissa Marx sanoo, että jokainen luokkayhteiskunnan suuri kriisi on päättynyt “koko yhteiskunnan vallankumoukselliseen uudistamiseen tai taistelevien luokkien yhteiseen häviöön”. Toisin sanoin, kriisit antavat pikemminkin vaihtoehtoja kuin määrittävät tuloksen. Kuinka työläiset reagoivat vakavaan talouslamaan, riippuu paitsi heidän aineellisesta tilanteestaan, myös heidän kollektiivisten järjestöjensä voimasta, heihin vaikuttavista eri

ideoologioista ja poliittisista puolueista, jotka kilpailevat heidän johtamisestaan.

Marx erottaa yhteiskunnan taloudellisen perustan ja sen poliittisen, oikeudellisen ja ideologisen päällysrakenteen. Hän kuvaa ensin mainittua yhteiskuntaelämän "todelliseksi perustaksi". Tämä ei tarkoita kuitenkaan, että hän pitäisi ylärakennetta merkityksettömänä, kuten hänen arvostelijansa väittävät. Päinvastoin, kriisiaikoina siitä mitä tapahtuu ylärakenteessa – jossa, kuten hän esittää, "ihmiset tulevat tietoisiksi ristiriidasta ja joissa he sen taistelemalla ratkaisevat" – tulee ratkaisevan tärkeä määrittäessä tulosta.

Viides myytti: Valtiososialismi

Lopuksi meille sanotaan, että Marxin näkemys sosialismista on totalitaarinen, jossa valtio ottaa talouden hallintaansa ja säätelee kaikkea pienintä yksityiskohtaa myöten. Stalinististen yhteiskuntien romahdus 80-luvun lopussa oli siten suora seuraus Marxin oman tulevaisuuskäsityksen puutteista.

Tämäkin on Marxin todellisten näkemysten täydellinen vääristelmä. Hän piti ajatusta valtiososialismista ristiriitaisena käsitteenä. "Vapaus", hän kirjoitti, "merkitsee valtion muuttamista yhteiskuntaa alistavasta elimestä kokonaan yhteiskunnan alaiseksi elimeksi."

Kirjoituksissaan Ranskasta hän soimasi keskitetyn byrokraattisen valtion kasvua, joka lihoo yhteiskunnan kustannuksella pääoman eduissa. Hän tervehti Pariisin kommuunia 1871 nimenomaan 'vallankumouksena valtiota itseään vastaan'. Hän ylisti Pariisin työläisiä siitä, että he olivat hajottaneet byrokraattisen valtiokoneiston ja korvanneet sen julkisilla laitoksilla, jotka olivat heidän suorassa demokraattisessa valvonnassaan.

Sosialismia, Marx väitti, ei voitaisi pakottaa ihmisille jonkin valistuneen eliitin toimesta. Kyse oli "työväenluokan itsevapauttamisesta" – prosessista, jonka kautta tavalliset ihmiset vapauttavat itsensä järjestäytymällä demokraattisesti riuhtaistakseen vallan kapitalististen riistäjien vähemmistöltä. Stalinistiset yhteiskunnat, joissa valta on suunnattomasti keskittynyt huipulle, olivat siten vastakkaisia Marxin sosialismikäsitteelle.

Tämän vuoksi näiden yhteiskuntien romahtaminen ei kumonnut Marxin ajatuksia. Kun epätasavertaisuus ja irrationaalisuus, jotka ovat ominaisia liberaaleille kapitalistisille yhteiskunnille, jotka tänään ovat maailmassa vallitsevina, tulevat yhä ilmeisemmiksi, on aika palata Marxiin – ei tässä vääriksi osoitettujen myyttien Marxiin, vaan aitoon Marxiin, ja hänen läpitunkevaan nykyjärjestelmän kritiikin ja hänen kuvaansa vaihtoehdosta: ihmisen vapautumiseen.

Alex Callinicos on englantilaisen Socialist Workers Party:n johtava aktiivi ja kirjoittanut mm. "Revolutionary ideas of Karl Marx" -kirjan. Artikkelit julkaistu ensimmäisen Socialist Review -lehden numerossa 227 helmikuussa vuonna 1999. Käännös Kaj Henriksson